

İBNÜ'L-ATÂİKÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE ER-RİSÂLETÜ'L-FÂRIKA VE'L-MİLHETÜ'L-FÂİKA RİSÂLESİ*

Prof. Dr. Muhammed Cevad MEŞKÛR**

Trc. Şahin AHMETOĞLU***

Özet

Bu çalışma, İran bilim adamlarından Prof. Dr. Muhammed Cevad Meşkûr'un "İbnü'l-Atâikî'nin Hayatı, Eserleri ve er-Risâletü'l-Fârîka ve'l-Milhetü'l-Fâika" isimli makalesinin dilimize tercümesidir. Yazar, makalede İbnü'l-Atâikî'nin hayatını kısa şekilde anlattıktan sonra müellifin teliflerini tanıtmaktadır. Meşkûr, İbnü'l-Atâikî'nin, İslam Mezhepleri Tarihi açısından önemli bir kaynak olan er-Risâletü'l-Fârîka ve'l-Milhetü'l-Fâika isimli risalesi hakkında bilgi vermekte ve Şii-İmamî makalat ve firaq eserlerinden biri olduğunu vurgulamaktadır. Bu önemli eserin çeşitli kütüphanelerdeki farklı nüshaları hakkında da makalede bilgi verilmektedir. Meşkûr'un bu makalesi Türkçeye kazandırılarak konunun ayrıntılarından bilim âleminin faydalanması amaçlanmıştır

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Atâikî, er-

Abstract

Ibn al-Ataiki's Life, Works and his al-Risala al-Fariqa wa al-Milha al-Faiqa
This study is translation of Professor Muhammad Jawad Mashkour's article titled "Ibn al-Ataiki's Life, Works and his al-Risala al-Fariqa wa al-Milha al-Faiqa" into Turkish. Author, in article, after telling about Ibn al-Ataiki's life briefly, he explains the mentioned writer's works. Mashkour gives information about Ibn al-Ataiki's al-Risala al-Fariqa wa al-Milha al-Faiqa which is an important source in the History of Islamic Sects, and he underlines that it is one of the works of Shia-Imamah on maqalat and firaq. In this article, thereby by introducing into Turkish Mashkour's article, it is also given information about different copies of this work in various libraries. It was aimed utilization for the science world from details of the subject

* Muhammed Cevad Meşkûr'un tercümesini sunduğumuz bu makalesi, *Maârif-i İslâmî* dergisi, sayı: 3, yıl 1345/1966, (İran), s.24-26 ve 51'de "er-Risâletü'l-Fârîka ve'l-Milhetü'l-Fâika ve Şerh-i Ahvâl-i ve Asâr-i Müellif-i An" adıyla yayınlanmıştır. Makalenin orijinal isminde İbnü'l-Atâikî ismi geçmemektedir. Fakat içerikle bütünlük sağlaması açısından tercümede bu şekilde kullanıldı. (çevirenin notu)

** Meşkûr'un hayatı ve çalışmaları hakkında daha geniş bilgi için (bk.), Şahin Ahmetoğlu, "Prof. Dr. Muhammed Cevad Meşkûr'un Hayatı, Eserleri ve Mezhepler Tarihçiliği", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, (2013), c. VI, sayı: 1, ss. 93-122.

***Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı. sahin.ahmetoglu@igdir.edu.tr

Risâletü'l-Fârîka ve'l-Milhetü'l-Fâika, İslam Mezhepleri Tarihçiliği.

Key Words: Ibn al-Ataiki, al-Risala al-Fariqa wa al-Milha al-Faiqa, Historiography of Islamic Sects.

Müellifin Adı

Bu nadir Risâle'nin müellifi İbnü'l-Atâikî olarak bilinen, Kema-lüddin lakaplı, Abdurrahman b. Muhammed b. İbrahim b. Muhammed b. İbrahim b. Yusuf'tur. Müellif, hicri 8. asır Şîî İmamiyye'nin tanınmış tabip, bilgin ve fakihlerinden olup, Şehîd-i Evvel'in (786/1384) çağdaşıdır.¹ İbnü'l-Atâikî Hille şehrinin² doğusunda bulunan "el-Atâik" köyündendir.³

Ravzatü'l-Cennât'ın müellifi onun hakkında şöyle demektedir: "İbnü'l-Atâikî, ulemeden Şeyh Necmeddin Cafer ez-Zuhderî veya İbnü'z-Zuhderî'den, *Kitabu ed-Dürrü'n-Nazîd*'in yazarı Seyyid Bahauddin Ali b. Abdü'l-Hamîd Necefî gibi bilim adamları da ondan rivayette bulunmaktadırlar."⁴ Yine, İbn Fahd Hillî'nin hocası Seyyid Bahauddin Ali b. Abdülhamîd Necefî *es-Sultanü'l-Muferrec an Ehli'l-İman* eserinde ondan büyük bir övgüyle şöyle bahsetmektedir: "Hicri 759 yılının Sefer ayında Hille-i Seyfiyye şehrinde **"el-Mevlâu'l-Ecli'l-Mecd, el-Âlimü'l-Fâdıl, el-Kudvetü'l-Kâmil, el-Muhakkiku'l-Mudakkik, Mecmaü'l-Fezâil ve Merceü'l-Afâdıl, İftiharü'l-Ulemai fi'l-Âlemîn, Kemalü'l-Mille ve'd-Din Abdurrahman b. Muhammed b. İbrahim el-Atâikî**"nin dilinden şöyle söylediğini işittim; büyük Mevla Cemaleddin ve Şeyhü Acell, Fakîh ve tek Kârî Necmeddin Cafer b. Zuhderî felç hastası olmuştu. Ben onu ve babaannesini tedavi ettim."

¹ es-Seyyid Muhsin el-Emîn, *A'yânü's-Şîa*, cüz XXXVII, s.171; Şeyh Muhammed Ali Moderres Tebrizî, *Reyhânetü'l-Edeb*, VI, 81.

² el-Hille, ("Ha"nın kesre, "Lam"ın şedde ve fethası ile). Hille, Fırat'ın Batı'sında Benî Mezyed olarak biliniyordu. Kûfe ve Bağdat (geçmişte el-Camiin olarak isimlenmekteydi) arasında büyük bir şehirdir. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, Avrupa baskısı, II, 322.

³ Kamus-i Firuzabâdî, "ع - ت - ق" maddesi.

⁴ el-Hansârî, Mirza Muhammed Bâkır, *Ravzatü'l-Cennât*, III, 349.

Sonra, Seyyid Bahauddin şöyle devam ediyor: “O, yani İbnü’l-Atâiki’nin kendi zarif hattının sureti bende bulunmakta ve onda Allah’ın rahmetine muhtaç kul Abdurrahman b. İbrâhim el-Atâiki dedi.” yazılmıştır.”⁵

Bu anlatılanlardan İbnü’l-Atâiki’nin tıp ilminde de bilgin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim aşağıda bahsedeceğimiz eserleri arasında tıpla ilgili kitapları da bulunmaktadır.

Müellifin Hayatı

Müellifin hayatı hakkında elimizde çok az bilgi bulunmaktadır. Rivayetlerden ömrünün uzun olduğu anlaşılmaktadır. Hayrettin Zirikî onun hakkında şöyle yazıyor: “İbnü’l-Atâiki h.699’lu yıllarda Irak’ın Hille şehrinde dünyaya gelmiş, aynı şehirde ilim öğrenmiş, felsefe ve tarihe yönelmiş, h.746 yılından itibaren yaklaşık yirmi yıl bu şehirden uzaklaşarak İran ve diğer ülkelere seyahat etmiş, bu sürenin çoğunu İsfahan’da geçirmiş, sonra Irak’a dönerek Necef-i Eşref’e yerleşmiş ve h.790 yılında vefat etmiştir.”⁶

Müellifin Eserleri

İbnü’l-Atâiki’nin çok sayıda eseri ve Zeyl’eri bulunmaktadır. Rical kitaplarında onlardan bahsedilmektedir:

1. Şerhu Nehci’l-Belağâ-yi Ali Aleyhisselâm

Riyad yazarı⁷ şöyle demektedir: Bu Şerh dört ciltten⁸ oluşan büyük bir kitaptır ve şu dört Şerh’in Zeyl’i yapılmıştır:

⁵ *Ravzatü’l-Cennât*, III, 350.

⁶ Hayrettin Zirikî, *el-A’lâm*, IV, 106; (bk.), Abdu’l-Mevlâ et-Tarihî’nin makalesi, *Mecelletü’l-Urfan* dergisi, yıl 11, s.379-384; Ömer Rıza Kehhâle, *Mecmaü’l-Müellifin*, V, 167’de onun vefat tarihini h.781 yazıyor, ama bu doğru değildir. Çünkü İbnü’l-Atâiki *Kitâbu’ş-Şehde* eserini h.788 yılında telif ettiği için, bu tarihe kadar yaşadığı anlaşılmaktadır. İsmail Paşa *İzahü’l-Meknûn*’unun c.I, s.49’daki “İhtiyaru Hakâiki’l-Hilâl” adlı Zeyl’inde onun vefat tarihini h.786 olarak yazmaktadır.

⁷ Müellifi **Efendi** olarak meşhur olan Mirza Abdullah b. Mirza Bey Tebrîzi İsfehani’nin (1066-1130) telif ettiği büyük bir kitap olan *Riyadü’l-Ulemâ ve Hayatü’l-Füdalâ*’dır. Müellifin, Efendi olarak meşhur olmasının şöyle bir hikâyesi vardır: Bir Hac seferi esnasında Mekke Şerifi ile aralarında bir husumet ortaya çıkmış. Bu nedenle İstanbul’a sefer ederek Osmanlı Sultanı’na

1. İbn Meysem Bahrani'nin *Şerhu Kebîrî*.
2. Kutbeddin Muhammed el-Hüseyn b. el-Hasan el-Kuydurî'nin *Şerh'i*.
3. Şiî İmamî Kâdı Abdulcabbar'ın *Şerh'i*.

bir şekilde yakınlık bularak Mekke Şerifi'ni şikâyet ederek onu azlettirmiş ve o zamandan itibaren **Efendi** olarak anılmıştır. O, Allâme Meclisi'nin öğrencilerindedir. Onun alimler hakkındaki 10 ciltlik *Riyazü'l-Ulemâ* adlı eseri İslam Ricâl geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Merhum Hacı Şeyh Abbas Kummî *el-Künye ve'l-Elkâb*'ında şöyle yazıyor: O kitap müellifinin beş ciltlik nüshasıyla karşılaştım. Müsveddeleri karışık ve düzeltilmeye ihtiyacı vardı. Çağımızın faziletlisi, çok kıymetli dostum, bilgin Ağa Muhammed Tâkî Dâneşpujeh Tahran Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Nüshaları Fihrist'indeki *Riyadü'l-Ulemâ ve Hayatü'l-Fudâla*'nın Zeyl'inde şöyle yazmaktadır: "Bu eser, Safevî döneminin önemli kaynaklarından on cilt ve iki Bölüm'den oluşmaktadır. Birinci Bölüm Şia, İkinci Bölüm Sünnileri kapsamaktadır. Asıl nüsha yazısı okunaklı değildir. Efendi onun çoğu yerini onarmış ve tekmiileştirmektedir. Hacı Mirza Seyyid Kâzım İsfahani'de (1311/1932) bulunan bu Mecelle, onun tarafından İsfahan'dan Necef'e götürülmüştür. Aralarından beş cildi yolda kaybolmuş, beş cildi ise kalmıştır. Hacı Mirza Hüseyin Nürî bu beş cildi elde etmiştir. Mevcut diğer nüshalar merhum Nürî'deki nüshasındandır. Mutluluk vericidir ki, beş cilt Necef'e götürülmüş, asıl nüsha Hacı Nuri'dekinin aslıdır. Daha sonra Abbas İkbâl Aştîyânî onları elde etmiştir. Şimdi Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde, 53b numarada yazma nüsha olarak bulunmaktadır. (Bk.), Hacı Şeyh Abbas Kummî, *Hediyetü'l-Ahbâb*, s.173, *el-Künye ve'l-Elkâb*, II, 41; *Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Nüshaları Fihristi*, s. 300-302. Edebiyat Fakültesi'nde sayfaları karışık olanlar büyük zorlukla da olsa sayfalanmış ve "İbnü'l-Atâiki" adı altında şu şekilde kaydedilmiştir: "eş-Şeyh Abdu'r-Rahman el-Atâiki". Fakat "eş-Şeyh Kemalüddin Abdürrahman b. Muhammed b. el-Atâiki el-Hilli" unvanıyla kaydedilse de maalesef çok sayıdaki aramalar sonuç vermedi ve "kâf" babındaki "Kemalüddin" unvanı ve onun biyografisi, o nüshada bulunamadı.

⁸ Bu büyük Şerh, *Reyhane'tü'l-Edeb*, VI, 81'de 3 cilt olarak geçmektedir. Merhum Hacı Mirza Hüseyin Nürî *el-Müstedreku'l-Vesâil ve Mustenbitü'l-Vesâil* eserinin ikinci cildinin 513. sayfasında *Nehcü'l-Belağa*'nın Şerh'lerinden bahsederken, İbnü'l-Atâiki'nin *Şerhu Nehci'l-Belağa* eseri hakkında şöyle demektedir: "Şerh, hicri 8. asır ulemasından A'lemü'l-Celil Kemalüddin Abdürrahman b. Muhammed b. İbrahim el-Atâiki el-Hilli'nindir. Eser dört ciltten oluşan büyük bir şerhtir. Bunlar, İbn Meysem'in *Şerhu Kebîr*, *Şerhu el-Kütübi'l-Kuydurî*, *Şerhu Kadı Abdulcabbar* ve *Şerhu İbn Ebi'l-Hadîd'in* Şerh'lerinden derlenmiştir."

4. Şeyh Abdulazîz b. İbn Ebî'l-Hadîd el-Mu'tezilî'nin *Şerh'i*.⁹ İbnü'l-Atâikî bu Şerh'te bazı ibareleri açıklamış, hutbeleri ise Seyyid Fazlullah Ravendi Hillî'den nakletmiştir.

Ravzatü'l-Cennât'ın yazarı, bazı özel konularda, "o, Seyyid Fazlullah'tan nakletmişse de, bu kitabın tahririnde tasavvuf ve hikmete meyletme vardır" demektedir.

Yine, *Ravzat*'ın yazarı, "Ben, İsfahan'da İbnü'l-Atâikî'nin *Şerhu Nehci'l-Belâğa* eserinin üçüncü cildinin bir nüshasını gördüm. Öğrencilerinden bazıları onun yanında bu Şerh'i okumuşlardı. Eserde, onun güzel hattı bulunsa da nüsha kötü durumdaydı. O cildin tasnifi h. 780 yılının Şaban ayında tamamlanmış, nüshanın tarihi ise h.786 yılı Ramazan ayıdır."¹⁰

2. Kitabu İhtiyar Hakâyiki'l-Hilel fî Dakâyiki'l-Hayl

Kitabın adından bu eserin aslının diğer bir eser olduğu ve İbnü'l-Atâikî'nin bazı konuları ondan derlediği anlaşılmaktadır. Yine el-Kefami *Mecmûü'l-Ğarâib* eserinde onun ismini zikrederek, eseri ona nispet etmektedir. *Kitâbu'l-Misbah* ve haşiyesinde eserin ismi zikredilmeksizin İbnü'l-Atâikî'den nakillerde bulunmaktadır.¹¹

3. İhtisâru Kitabi'l-Evâil Ebî Hilâl el-Askerî

Eser, Ebi Hilâl'ın *Kitâbu'l-Evâil*'inin ikinci cüzünün özetidir. *Ravzat*'ın müellifi bu konuda şöyle diyor: "Bu kitabın bir nüshası bizde mevcut olup, çok sayıda olaydan bahseden özet bir Risâle'dir."

4. Kitâbu'l-A'mâr

el-Kefami,¹² *el-Beledü'l-Emîn*'in haşiyesinde ondan nakillerde bulunmaktadır.¹³

⁹ Abdulazîz ismi, *Kitâbu'r-Riyad*'da yanlış yazılmıştır. Doğrusu, İzzuddin İbn Ebî'l-Hadîd olarak bilinen Abdulhamîd b. Heyetullah b. Muhammed'dir. (h.586-655). (Bk.), Zirikî, *el-A'lam*, IV, 60.)

¹⁰ *Ravzatü'l-Cennât*, c.III, s.349; *A'yânü's-Şîa*, cüz XXXVII, s.173.

¹¹ a.g.e.

¹² Burada Şeyh Takîyüddin İbrahim b. Ali b. el-Hasan el-Âmilî'den maksat, Cebel-i Âmil köylerinden Kef'am'a mensup olup *Kitâbu'l-Beledi'l-Emîn ve'l-*

5. *Kitâbu'l-İzdâd fi'l-Lügat*¹⁴

6. *Kitâbu Muhtasar-ı Tefsîr-i Ali b. İbrahim b. Hâşim el-Kummî*

O, bu Tefsir'e başlamasının sebebini kısaca şöyle açıklamaktadır: “Eseri, muteber ve mufassal buldum ve Kur’ân’da meşhur olan bazı âyet ve lafızları, üstatlardan mükerrer olarak hıfzederek, onun muhtasar ilavelerinden düşmüş olanlarını konuya uygun şekilde ilave ettim. Yine, o kitabın sonunda şöyle denilmektedir: “Bu yaptıklarımızı doğru gördüğümüzden yaptık, Ali b. İbrahim b. Haşim’in yedi kitabının cüzlerinden tashih ve bizim görüşlerimize uygun olanları ilave ettik. Enbiya ve evliyaların ismeti konusundaki olumsuz görüşlerini açıkça reddettik. Çünkü onu Ehl-i Beyt ve Eimme-i Ethâr’ın yoluna hilaf bulduk. Şöyle ki onların mezhebinde peygamber ve imamları tenzih ve masum görmenin hepsi hoş olmayan şeylerdi.”

İbnü'l-Atâikî bu eserini h.767 yılının Zilhicce ayının başlarında tamamlamıştır. *Ravzat*'ın yazarı bu konuda şöyle demektedir: “Bu kitabın çok yerinde bulduğumuz görüşler ve konular bu günkü Şii ulemanın icmasına uygun değildir.”¹⁵

7. *el-İzâh ve't-Tebyîn fî Şerhi Minhaci'l-Yakîn Allâme Hillî fî Usûli'd-Dîn*¹⁶

8. *Kitâbu'l-Â'mâkî Şerhu Kitabî'l-Îlâkî*

Bu eser aslında meşhur filozof Zeyneddin Ebû Hafs Ömer b. Sehlân'ındır. İbnü'l-Atâikî onu Şerh etmiştir. Şârihin hattıyla yazılmış nüshalardan biri, Necef'teki Hazret-i Emîr Kütüphanesinde bulunmaktadır. İbnü'l-Atâikî onu h. 755 yılı Muharrem ayının 28'i, Pazar günü Necef'te tamamlamıştır.

Misbah'ın müellifidir. O, eserini h.895'de yazmıştır. Bk. *el-Künye ve'l-Elkâb*, III. 95

¹³ *Ravzatü'l-Cennât ve A'yânü's-Şîa*, aynı yer.

¹⁴ a.g.e.

¹⁵ a.g.e.

¹⁶ *Reyhane-tü'l-Edeb*, VI, 81; *Mu'cemü'l-Muellifîn*, V, 167.

Merhum Allâme Seyyid el-Emin, *A'yânü's-Şîa* eserinde o nüshayı gördüğünü ifade etmekte ve sonunda Muhammed b. Cafer en-Nebâti tarafından nakledilen şu ibareleri aktarmaktadır: “İmam, büyük âlim, kâmil, fâzıl, güzel ve yüce; âlimlerin övünç kaynağı, faziletliilerin sığınağı, ümmet tâifelerinin örnek olduğu kişi, sorunları ve müşkülleri vuzûha kavuşturan, başka âlimlere nazaran üzerinde hakkı bilinen ve selefin varisi olan şeyhimiz, efendimiz ve mevlâmızın faziletini gördük. O, ne güzel haleftir. Dinin ve milletin destekçisidir. Allah, onun varlığını daim etsin. Fakirleri onun fazilet ve nimetleri kisvesinden devam ettirsin. Uzun, kısa bütün eserlerinde bize gösterdiği güzel ibareleriyle diğer âlimleri aşmıştır. Onun denizinden, faydası umumî, bereketi şümüllü olan bir katre gördük. O katreyle bu kısa vakitte Allah'ın yardımıyla öğrencileriyle problem olan şeyleri yazdı. O, akıl sahipleri için bir ibrettir. Allah bize ondan faydalanmayı nasip eylesin, onun gölgesini diğer Müslümanlar üzerinde de devam ettirsin. Allah, onunla fakir müminlere yardım etsin. Âlimlere ve öğrencilere dayanak olmaya devam etsin. Muhammed'e ve onu âline yemin olsun ki, bunu onun en küçük kulu ve en büyük seveni Muhammed b. Cafer en-Nebâti yazmıştır.”

Şu tarif ve tevkilerden anlaşılmaktadır ki, Muhammed b. Cafer en-Nebâti, İbnü'l-Atâikî'nin seçkin öğrencilerinden biri olmuş ve muhtemelen üstadının Necef-i Eşref'teki mahzarında öğrencilik etmiştir. Yine, o nüshanın sonunda başka bir öğrencisi Hüseyin b. Muhammed tarafından şöyle yazılmıştır: “Biliyorum ki, âlim, fâzıl, kâmil, çağımızın faziletliilerinin övünç kaynağı, zamanın Mesîhi, din ve milletin destekçisi Abdurrahman b. el-Atâikî -Allah faziletini daim kılsın- bu kitabın *Şerh*'ine h.754 yılı, Zilhicce ayının 11'inde başlamış, h.755 yılı, Muharrem ayının 28'inde ise tamamlamıştır. Seveni ve yolunun yolcusu Hüseyin b. Muhammed.”

Bu şahitlikten anlaşılmaktadır ki, İbnü'l-Atâikî, h.754 yılı, Zilhicce ayının 11'inde *Kitâbu'l-Â'mâkî*'ye yazmış olduğu *Şerhu Kitâbi'l-İlâkî*'ye başlamış, h.755 yılı, Muharrem ayının 28'i, Pazar günü onu tamamlamıştır.

Diğer bir şahitliğe göre, tarihi bakımdan önemli olan bu kıymetli nüshada Hz. Ali'nin Necef'teki türbesinin h.760 yılında yanması hakkında bilgiler bulunmaktadır: “Bu yıl el-Hadaratü'l-Ğureviyye-

Allah'ın salâtı onu şereflendirenin üzerine olsun- yandı. H. 760 yılında eskisinden daha iyi bir şekilde yapıldı.”¹⁷

9. Şerhu Dîvânî'l-Mutenebbî

Şârih'in eserinin bir nüshası Necef'teki Hazret-i Emir Kütüphanesinde iki cüz halinde mevcuttur.¹⁸

10. Şerhu Safvati'l-Maârîf fî Şerhi Menzûmeti Sa'd b. Ali el-Hazîrî

Şârih'in kelâm ilmine ait olan bu eserinin bir nüshası Necef'teki Hazane-i Kütüb-i Hazret-i Emir'de vardır. İbnü'l-Atâikî onu h.786 yılında tamamlamıştır.¹⁹

11. el-Hudûdü'n-Nahviyye ve'l-Maâhiz ala'l-Hâcibiyye

Muhtemelen İbn Hâcib Nahvî'nin (646/1248) *Kâfiye*'sine yazılmış şerhtir. Onun bir nüshası Hazane-i Kütüb-i Hazret-i Emir'de mevcuttur.²⁰

12. el-Bast ve'l-Beyân fî Şerhî Tecrîd-i Mîzân

Şârih'in eserinin bir nüshası Hazane-i Kütüb-i Hazret-i Emir'de mevcuttur.²¹

13. Tecrîdü'n-Niyye Mine'l-Fahriyye

İbadet konularında olan bu eser, onun çağdaşı olan Fahrü'l-Muhakkikîn Muhammed b. el-Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhâr el-Hillî'nin (771/1369)²² *Fahriyye Risâle*'sinin şerhidir. İbadet babında İbnü'l-Atâikî, “Niyyet” kısmının tamamını ondan istihraç etmiş ve onu genişletmiştir.²³

¹⁷ *A'yânü's-Şîa*, cüz XXXVII, s.171.

¹⁸ a.g.e.

¹⁹ a.g.e.

²⁰ *A'yânü's-Şîa*, cüz XXXVII, s.171.

²¹ a.g.e.

²² *el-Künye ve'l-Elkâb*, III, 12.

²³ *A'yânü's-Şîa ve Reyhanetü'l-Edeb*, aynı yer.

14. Kitâbu's-Şehde fî Şerhi'z-Zübde

Astroloji ilmi hakkında olan bu eserin aslı Hâce Nasreddin Tûsî'ye ait olup Farsça yazılmıştır. İbnü'l-Atâikî onu Arapçaya tercüme ve şerh ederek h.788'de tamamlamıştır.²⁴

15. Kitâbu Tasrîh fi Şerhi't-Telvîh

Şârihin tıp ilmi hakkında olan eserinin bir nüshası Hazane-i Kütüb-i Hazret-i Emir'de mevcuttur. Yazar eseri h. 774 yılı, Şaban ayının son gecesinde tamamlamıştır.²⁵

16. Şerhu Risâle fî'd-Dalâle

Eserin müellifi, İbnü'l-Bedî' olarak bilinen Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Bendehî'dir. Eserin bir nüshası Hazane-i Kütüb-i Hazret-i Emir'de mevcuttur. Kitabın arka kapağında şu ibare yer almaktadır:

“Şerhu Risâle fî'd-Dalâle, imam, âlim, son âlimlerin en faziletlisi, dinin övünç kaynağı olan ve İbnü'l-Bedî' olarak bilinen Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Bendehî'nindir.²⁶

17. el-İrşad fî Ma'rifeti'l-Eb'âd

Eser Hâce Nasreddin Tûsî'nin Şerh'idir. Şârih'in eserinin bu nüshası Hazane-i Kütüb-i Hazret-i Emir'de bulunmaktadır. O, eserini h. 788 yılı 20 Muharrem ayının Çarşamba günü Necef-i Eşref'te tamamlamıştır.²⁷

18. el-Muntehâb

Eser, beyân ve bedî' konusunda olup, bir nüshası Hazane-i Kütüb-i Hazret-i Emir'de mevcuttur.²⁸

²⁴ a.g.e.

²⁵a.g.e.; *Safînetu'l-Bihâr*, II, 157; *Hediyetü'l-Ahbâb*, s.173.

²⁶ a.g.e.

²⁷*Safînetu'l-Bihâr*, II, 157; *Hediyetü'l-Ahbâb*, s.173.

²⁸a.g.e.

19. *ed-Dürrü'l-Muntehâb min Lübâbi'l-Edeb*

Eser belagat ilmi hakkındadır. Muhtemelen yukarıda bahsi geçen *Kitâbu'l-Muntehâb*'in aynısıdır. *A'yânü's-Şia*'nın müellifi ondan mükerrenen bahsetmektedir.²⁹

20. *Şerhu'l-Füsûli'l-Îlâkiyye fî Küllüyâti't-Tıbb*³⁰

Bu eserin metni, hicri 5. asır tabiplerinden ve Ebû Ali İbn Sîna'nın öğrencilerinden olan Ebû Abdillâh Şerafeddin Muhammed b. Yusuf el-Îlâki'nin telifi olan *Kânun-ı Şeyhü'r-Reis*'in muhtasari *Füsûlü'l-Îlâkiyye*'nin birinci kitabından alınmıştır. Eser muhtemelen *Kitâbu'l-A'mâki fî Şerhi Kitâbi'l-Îlâki*'den başka bir eserdir. Bu konuda 8. başlıkta bahsedildi.

21. *er-Risâletü'l Fârıka ve'l-Milhetü'l-Fâika*

İslam fırkalarının sayısı hakkında olan bu eserin bir nüshası Hazane-i Kütüb-i Hazret-i Emir'de mevcuttur. Şimdi, konumuzu oluşturan bu eser hakkında geniş bilgi vereceğiz. Risâle, bütün Fihrist ve Ricâl kitaplarında İbnü'l-Atâikî olarak bilinen Abdurrahman b. Muhammed'e nispet edilmektedir. Onun çalışmalarını incelediğimiz zaman, en önemli eserlerini h.754 ve h.788 yılları arasında yazdığı anlaşılmaktadır.

Bu eserlerden, İbnü'l-Atâikî'nin teliflerinin çoğunun, önceki ulemanın kitaplarına yazdığı şerh veya onların özeti olduğu görülmektedir. Onların çoğu şimdi de Necef'teki Hazane-i Kütüb-i Hazret-i Emir'de mevcuttur. Tezkire yazarlarından *A'yânü's-Şia*'nın yazarı Seyyid Muhsin Emîn, *el-Künye ve'l-Elkâb* ve *Hediyyetü'l-Ahbab*'ın yazarı Hacı Şeyh Abbas Kummî ve Şeyh Ağabozorg Tihriânî, müellifin kendi nüshalarını Hazane-i Kütüb-i Hazret-i Emir'de görmüşlerdir.³¹

²⁹a.g.e.

³⁰a.g.e.

³¹*A'yânü's-Şia* ve *el-Künye ve'l-Elkâb*, I, 342; *Safînetü'l-Bihâr*, II, 157; *Hediyyetü'l-Ahbab*, s.173.

Hazâinu'l-Kütübi'l-Kadîme fi'l-Irak adlı eserde, İbnü'l-Atâikî'nin tasniflerinden 30'a yakın nüshanın Hazane-i Kütüb-i Hazret-i Emir'de mevcut olduğu yazılmaktadır.³²

İslam fırkalarını konu edinen *er-Risâletü'l-Fârîka ve'l-Milhetü'l-Fâika* eseri, Muhammed ümmetinin 73 fırkaya ayrılışı hakkındaki Tefrika Hadisi, Fırka-yı Nâciye'nin beyanı ve kurtuluşa eren fırkanın da İmamî İsnâ Aşeriyye olduğu hakkındadır.

Müellif, eserinin başlangıcında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonraki olaylara tek tek değindikten sonra, birbirlerine muhalif olan fırkaları Tefrika Hadisi'ne göre açıklamakta ve İmamiyye fırkasının haklılığını ispat etmektedir.

Şeyh Ağa Bozorg Tihriânî *ez-Zerîâ ilâ Tesânifi's-Şîa* adlı eserinde bu risâle hakkında şöyle demektedir: “Bu risâle, Şeyh Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed b. İbrahim Atâikî Hillî'nin Milel ve Fırak konusundaki bir Risâlesi'dir. “Hazâne-i Ğurer”deki (Hazane-i Kütüb-i Hazret-i Emir) 778 no'lu mecmuada kendi el yazısıyla mevcuttur ve şöyle başlamaktadır: “Dalaletten ve cehaletten kurtaran Allah'a hamdolsun. Bu risâle, Ehl-i Kible'den hakka muhalefet eden bir kimsenin kâfir olup olmayacağı ve Müslümanların fırkalarının sayısı hakkındadır. Risâle'nin son kısmı eksiktir.”³³

Bu nadir Risâle'nin bir nüsha da müellifin (Meşkur'un) kütüphanesinde mevcuttur. Risâle'nin içeriği, Şeyh Ağabozorg Tihriânî'nin *ez-Zerîâ ilâ Tesânifi's-Şîa* eserinde bahsettiği konularla aynıdır. Risâle şöyle başlamaktadır: “er-Risâletü'l-Fârîka ve'l-Milhetü'l-Fâika, Abdurrahman b. Muhammed el-Atâikî'nin telif ve derlemesidir. Allah onu bağışlasın, onu lütuflarıyla Hz. Muhammed (s.a.v.) ve temiz ailesiyle teyit etsin, desteklesin.”

Bu ibarelerden, eserin müellife ait olduğu anlaşılmaktadır. İsimlendirilmesi ve tanıtımında Risâle'nin nüshasının “Hazâne-i Ğurer”de olduğu yazılmıştır.

Yazarda (Meşkur'da) bulunan bu nüsha, müellif nüshasından istinsah edilmiş olup Şeyh Muhammed Ali Ğurevî Ordubâdî'deki

³² *Hazâinu'l-Kütübi'l-Kadîme*, s.135, Irak.

³³ *ez-Zerîâ ilâ Tesânifi's-Şîa*, XI, 220.

nüshayla aynıdır. Müstensih, onu asıl nüshadan h.1353 yılı, Zilhicctü'l-Haram ayının sonlarında istinsah etmiştir. O, nüshayı 2-3 Muharrem h.1354 yılında Seyyid Ebu Kasım İsfahâni ile Necef-i Eşref'te karşılaştırmıştır. Risâle'nin kapak kısmında şu ibareler yer almaktadır: “Bu kıymetli Risâle, h.1353 yılında Zilhicce ayının sonlarında, Necef-i Eşref'teki kütüphanede mevcut olan asıl nüshadan istinsah edilmiştir. Asıl nüshadan istinsahına ise h.1354 yılı Muharrem ayının ikisi ve üçünde başladım. Necef-i Eşref'te ikamet eden âlim ve fazıl Seyyid Ebu'l-Kasım el-İsfahâni (Allah selametlik versin) ile birlikte okudum. Ben, Muhammed Ali el-Ğurevî el-Ordubâdi'yim.”

Aynı sayfanın sol tarafındaki haşiyede ise şöyle yazılmıştır: “Nehcû'l-Belâğâ'nın Şârihi İbnü'l-Atâikî diye meşhur değerli âlim zât, Abdurrahman b. Muhammed'in bu telifi, İslam fırkaları hakkında nefis bir risâledir. Bu risâleyi müellifin Hızânetü'l-Kutubi'l-Aleviyye'de bulunan eserlerinin arasındaki mevcut olan asıl nüshadan istinsah ettim.”

Fazlullah ez-Zencânî (Allah onu affetsin) onu tahrîr etmiştir. Bu şahıs, muhtemelen çağımız âlimlerinden 1333/1954 yılında vefat eden Mirza Fazlullâh Şeyhu'l-İslam Zencânî'dir.

Aynı sayfanın Zeyli'nde ve sağ taraftaki haşiyede başka bir hatla şöyle yazılmıştır: “Bu risâle, filozof Nasreddin et-Tûsî'nin *Bekâu'n-Nefs* risâlesinin de bulunduğu bir koleksiyon içindeydi. Yazılma tarihi h.878 senesidir. Aynı zamanda el-Bendehî'nin *Risâletü fi'd-Delâle*'sinin de bulunduğu bir risâle grubunun içinde tek nüsha idi. Asıl nüsha şu anda Necef-i Eşref'teki “Hazânetü Kütübi'l-Hadarati'l-Aleviyye”de bulunmaktadır. Böylece müellifin, o asrın âlimlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.”³⁴

³⁴ Şüphesiz ki, burada belirtilen h. 878 tarihi yanlıştır, doğrusu h. 778'dir. Çünkü müellifin biyografisinde de açıkladığımız gibi, Atâikî'nin vefat tarihi h.790'dır.